VICENT MANUEL BRANXAT I LA SEUA OBRA (1813-1819)

ROBERT MARCH TORTAJADA

BIBLIOTECA SANCHIS GUARNER

VICENT MANUEL BRANXAT
I LA SEUA OBRA (1813-1819)

VICENT MANUEL BRANXAT I LA SEUA OBRA (1813-1819)

ROBERT MARCH TORTAJADA

Pròleg de Vicent J. Escartí

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
VALÈNCIA 2025

«Biblioteca Sanchis Guarner»
Director fundador: Manuel Sanchis Guarner
Director honorari: Antoni Ferrando Francés

Consell editorial:

Director: Rafael Roca (Universitat de València)

Secretària científica: Caterina Martínez (Universitat d'Alacant)

Vocals: Jordi Antolí (Lingüística Diacrònica i Dialectologia - Universitat d'Alacant), Maria Josep Cuenca (Lingüística Sincrònica - Universitat de València), Joan Mahiques (Literatura Medieval i Moderna - Universitat Jaume I), Elena Sánchez (Lingüística Aplicada - Universitat d'Alacant), Vicent Simbor (Literatura Contemporània - Universitat de València)

Consell científic:

Annamaria Babbi (Università di Verona), Maria Teresa Cabré (Institut d'Estudis Catalans), Dominique de Courcelles (Centre National de la Recherche Scientifique, París), Gabriel Ensenyat (Universitat de les Illes Balears, Societat Arqueològica Lul·liana), Jordi Ginebra (Universitat Rovira i Virgili), Mònica Güell (Université Paris-Sorbone), Maria Rosa Lloret (Universitat de Barcelona, AILLC), Juan Carlos Moreno Cabrera (Universidad Complutense de Madrid), Hans Ingo Radatz (Bamberg Universität, ACA), Patrizio Rigobon (Università Ca'Foscari Venezia, AISC), Flocel Sabaté (Universitat de Lleida), Beatrice Schmid (Universität Basel).

Primera edició, juliol de 2025
© Robert March Tortajada, 2025
© D'aquesta edició, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Correcció i maquetació: Enric Izquierdo
ISBN en paper: 978-84-9133-789-8
ISBN en PDF: 978-84-9133-790-4
http://doi.org/10.7203/PUV-OA-9788491337904
Edició digital

A la memòria de Josep Lluís Sirera i Turó

I no cal acudir a cap concepte, més o menys místic, del «geni de la llengua», per tal de concloure que les llengües són, totes, irreductibles elles amb elles. La llengua, com qualsevol altre fet humà, comporta en si una limitació. I encara una altra cosa: dins d'una mateixa llengua, hem de tenir en compte, també, la seva historicitat.

JOAN FUSTER, *Escrits sobre la llengua*

Índex

Pròleg 15

Agraïments 19

Introducció 21

I. EL CONTEXT DE VICENT MANUEL BRANXAT 27
1. L'herència de la literatura popularista 29
2. Col·loquis, entremesos i sainets, una qüestió de noms 41
3. Sobre Vicent Manuel Branxat i la seua obra 47
3.1 Descripció del manuscrit 661 (BUV) 54
3.2 Síntesi de l'obra branxatiana 57
4. Literatura contra el Francés..... 83
5. La *Pesa chiqueta. Més s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc* 93
6. Criteris d'edició 99
7. Conclusions 101

II. COMÈDIES, COL·LOQUIS I SOLILOQUIS DE VICENT MANUEL BRANXAT 105
[I] *Comedia nueva patriótica, en un acto, «el robo político» o «el saqueo de los bolsillos valencianos»* (1813) 107

[II] *Conversasió que tingueren en los bancs del consulat Baltasar Pina, fiel de fechos del lloch de Carpesa, y Berthomeu el Cabut, del mateix lloch, sobre haver vingut este de prisioner de lo més adins de Frància y altres coses que vorà el curiós llechidor* (1814) 133

Soliloqui

[III] *Primera part* 147

[IV] *Segona part* 153

[V] *Tercera part* 159

[VI] *De la conversasió que tingueren el tio Bernat, ortolà de València, en lo seu hort, y Miquelo el Tosut, del lloch de Benaguasil, sobre les notícies que han corregut y corren de Malapart* (1815)

Primera part 167

[VII] *De la conversasió que tingueren el tio Bernat, ortolà de València, en lo seu hort, Miquelo el Tosut, de Benaguacil, y Baltasar, de València, sobre les notícies de Malapart*

Segona part 183

[VIII] *Conversasió que tingueren Pocarropa y Pocodinero en una taberna, y a poc rato se apareix el tio Misèria, el qual dona una relació susinta de les dos corregudes de bous reals, y de lo que està pasant hui en lo dia en València* (1816)

Primera part 197

[IX] *De la conversació que tingueren el tio Misèria, Pocarropa y Pocodinero, en la mateixa taberna, sobre les coses que pasen en València y de la segon correguda de bous reals*

Segona part 213

Soliloqui

[X] *Primera part* 231

[XI] *Segona part* 241

[XII] *Pesa chiqueta nova, en un acte. Més s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc* (1817) 253

[XIII] *Conversasió que tingueren Tofolet, del lloc de Rusafa, y Tonet, llaurador, criat de una casa de esta ciutat, sobre la funció de tirar una bola en los carafals, en lo dia 28 de setembre de este present any del senyor 1817* 285

[XIV] *Conversasió que tingueren Sento de Benimaclet y Pepe de Alboraya, en lo banc del consulat, sobre les modes rares que se usen en València* (1818) 299

[XV] *Soliloqui* 315

Referències bibliogràfiques 327

Pròleg

L'any 1897, poc més de mig segle després de la mort de mossén Vicent Manuel Branxat i Alfonso, algú que signava com «Un Soci de Lo Rat Penat» —ara com ara desconegut— es fixava en l'obra inèdita d'aquell autor de qui s'havien conservat obres datades a principis del XIX. I així, la figura de Branxat s'incorporava en certa manera a la nostra història literària, encara que des d'aquell moment fins ara mateix es van anar fent pocs avanços en el coneixement de la figura i de l'obra d'aquell capellà lletrat, autor de col·loquis i dramaturg. Va ser fill d'un jurista erudit —Vicent Branxat i Cardona—, autor del *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio en el reyno de Valencia* (València, 1784). Aquest ocupà, entre altres càrrecs, el d'oïdor de la Reial Audiència i era, a més, fill del venedor de llibres Cristòfol Branxat i net del llibreter Josep Cardona. La qual cosa ens el situa en un entorn lector on el món de les lletres tenia valor. I en aquell àmbit familiar on la lectura i l'escriptura, els llibres, eren habituals, és on va nàixer Vicent Manuel Branxat, que va ser destinat a l'Església.

De fet, Vicent M. Branxat fou beneficiat —si més no, ho era el 1816— a la parròquia de Sant Martí, de València, on ja ho havien estat també dos il·lustres i poc coneguts escriptors en la nostra llengua, Pere Joan Porcar i Pere Jacint Morlà, tots dos del segle XVII, i dels quals potser arribà a conéixer part de la seua obra. Així, l'activitat com a «recol·lector de notícies» que definiria el primer, i la de versificador jocós que s'escau al segon, es combinaran també en el nostre Branxat. Però això —la lectura dels manuscrits dels seus predecessors—, tanmateix, no ho podem saber

amb seguretat. Com tampoc no coneixíem res més que allò que ens havia pervingut a través del manuscrit que conté part de la seua obra, i a partir d'unes mínimes dades biogràfiques. Al manuscrit es pot llegir: «Es de don Vicente Manuel Branchat y Alfonso, presbítero beneficiado de la real y parroquial yglesia de San Martín obispo y San Antonio abad, de esta ciudad de Valencia. Año 1816». Dades que havien estat repetides per aquells pocs que s'hi han aproximat i que no passen del que hem exposat fins ara.

Aquella informació, com acabem de veure, provenia del manuscrit 661 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València (BUV), que ja va ser descrit per l'anònim soci de Lo Rat Penat i que posteriorment ho va ser per Marcelino Gutiérrez del Caño, en la seua coneguda obra. Tots dos oferiren, més o menys complet, la llista de les obres que s'hi contenen, amb lleugeres alteracions en l'ordre. Era —i és— en essència, l'obra literària de Branxat.

Tanmateix, podem sospitar amb fonaments que la producció de Branxat fou, sense cap dubte, més nombrosa, com es pot inferir del fet que el volum conservat és un «primer tomo», tal com figura a l'encapçalament del seu índex i a la fi del volum. El manuscrit conservat, que s'obri amb una peça en castellà, la «comèdia» intitulada *El robo político o El saqueo de los bolsillos valencianos* —escrita el 1813—, continua amb una sèrie de «conversacions» i «soliloquis», tots ells ja en la llengua del país —el darrer dels quals és del 1819—, igual que també la fa servir a l'altra peça teatral conservada: una «pesa chiqueta» anomenada *Més s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc*, editada i estudiada per Joan Fuster.

Sense cap altre testimoni de la producció literària de Branxat, ara com ara comptem amb un total de deu peces escrites per a ser recitades i dues obres teatrals que, inequívocament, presenten una acció dramàtica. Un conjunt que, fins al treball de Robert March, ha suscitat un interés molt desigual entre aquells que s'hi han acostat. Així, per al crític renaixencista anònim del 1897, el manuscrit constituïa una «joya de nostra literatura de coloqui [...] manifestació més natural i espontanea de nostra literatura popular», per bé que li retreia les «idees ortogràfiques de l'autor», de «tendència castellanisadora». Joan Fuster, per la seua banda, no va mostrar massa interés en els col·loquis de l'autor i, per contra, prepará l'edició de la «Pesa chiqueta», tot centrant la seua reflexió en el fet que es tracta d'un «indici primerenc d'activitats teatrals profanes en *dialecte*». L'autor de

Sueca posava l'èmfasi en el valor documental de testimoni sociolingüístic que tenia l'obra del capellà, i també per la seua validesa de cara a la història de la llengua en les terres valencianes. Interessat com estava, Fuster, en l'estudi de la penetració del castellà i la seua difusió entre nosaltres, és obvi que la peça dramàtica de Branxat, més enllà del seu valor literari més aviat discret, era un document a tenir en compte. Més tard, tant Manuel Sanchis Guarner com Vicent Simbor, amb una visió més globalitzadora, van incloure la producció literària de Branxat entre els precedents que van possibilitar una Renaixença valenciana i que constituïren una part important dels fonaments del teatre valencià modern. Sanchis Guarner, per exemple, no dubtà a afirmar que l'activitat teatral de Branxat —i la dels seus coetanis— fou «realment modesta, però significativa si més no, puix que manifesta una clara insubmissió a l'art dramàtic en castellà que imposaven les classes socials dirigents». Per la seua part, Vicent Simbor, a més de transcriure un soliloqui, remarcà el fet que cal considerar Branxat com un precursor dels saineters i, més específicament, la seua «pesa chiqueta» és vista com «una mostra capdavantera del sainet valencià, de la *peça valenciana*», cosa que sense dubte aportava una nova dimensió a l'obra del clergue valencià. Uns anys més tard, Ricard Blasco encara assenyalava un nou aspecte a considerar en els «col·loquis» —gènere que conforma el gruix de l'obra de Branxat—: la seua vàlua com a document protoperiodístic, en atenció a l'actualitat de les temàtiques escollides. Branxat, preocupat pels avanços dels francesos de Napoleó a casa nostra i per l'estat de les coses a Europa en aquell moment, és obvi que, si bé no fou per ell mateix el redactor de les notícies, sí que és cert que, a partir de les novetats que arribaven als seus oïts, produïa els seus escrits que, en tal cas, esdevenien «noticiers» i exercien la funció de caixa de ressonància, tot escampant les noves que, més o menys, ja devien ser conegudes per l'auditori, però que ara es veien filtrades per l'òptica de l'autor. Dècades després, Max Cahner recollí algunes de les seues peces en la seua coneguda obra sobre poesia política i nosaltres mateixos —amb la col·laboració de Rafael Roca Ricart— ens vam acostar a l'autor en un parell d'ocasions, tot remarcant el valor ideològic de les obres d'aquell capellà dels temps de Napoleó.

Amb aquest recorregut tan curt, hauríem fet una ullada al conjunt de les aportacions dels autors que s'han ocupat de Vicent M. Branxat. Podríem

considerar-les més aviat escasses, però interessants i assenyades. Tanmateix, l'obra d'aquell beneficiat de Sant Martí demanava una edició i, encara més, l'estudi en conjunt de les diverses qüestions que podem detectar-hi, cosa que permetria la difusió correcta i el coneixement més profund de l'activitat literària d'aquell autor.

És aquest el punt en què es troben finalment, ara, els treballs de Branxat gràcies a la tesi doctoral de Robert March Tortajada, primer, i de la publicació que en aquests moments presentem. De fet, si bé ja ens havíem acostat nosaltres a l'obra del clergue antinapoleònic fa prou anys, va ser amb la direcció de la tesi de March quan la nostra visió de la literatura de Branxat es va fer més detallada. Un autor com Branxat bé pagava la pena de rescatar-lo i de difondre'l; i de superar, amb ell, un buit en la cronologia literària del nostre país. I, en la nostra llengua. La llengua del poble, que va ser emprada per Branxat per a despertar els sentiments nacionals —*espanyols*, però— contra l'invasor francés.

Robert March n'ha elaborat una edició filològica acurada a partir del manuscrit 661 de la BUV i ha tingut en compte les edicions d'alguns fragments de l'obra de Branxat que s'havien fet fins ara. Però, a més, ha realitzat un bon treball per donar-nos el context de l'obra i de l'autor de qui, encara, ha sabut oferir-nos una imatge més àmplia del que teníem fins ara. És per això que amb la present edició i l'estudi de March, un autor tan poc conegut com Vicent Manuel Branxat arriba, finalment, a incorporar-se plenament a la nostra història literària.

Vicent J. Escartí
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Universitat de València
Institut d'Estudis Catalans

Agraïments

El llibre que hom té a les mans és el resultat d'una part de la meua tesi doctoral en Filologia Catalana, que vaig llegir el 18 de juny de 2024 a la Universitat de València.

Vull donar les gràcies als membres del tribunal —a la professora Maribel Guardiola i als professors Antoni Ferrando i Ramon Pinyol— per les seues observacions i consells; així com a la resta d'avaluadors —a la professora Elena Sánchez i als professors Miquel Nicolás i Biel Ensenyat. També vull agrair al professor Rafael Roca, director de la col·lecció «Biblioteca Sanchis Guarner», així com a l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana en general per acollir aquesta publicació.

Agraïsc també a la meua família, especialment a Pau, a Lucía i a ma mare.

Aquesta investigació no haguera arribat enlloc sense l'ajuda, l'amistat i el mestratge de Vicent J. Escartí. Gràcies, Vicent, de tot cor.

Introducció

En aquesta investigació hem estudiat l'obra i el pensament de Vicent Manuel Branxat i Alonso,[1] un capellà valencià d'inicis del segle XIX, la literatura del qual no ha cridat l'atenció de la crítica, llevat de la duta a terme, majoritàriament, per professors i investigadors del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València. En aquest sentit, Joan Fuster va exhumar la *Pesa chiqueta* (1976, pp. 168-189), Vicent Simbor va realitzar la transcripció d'un col·loqui (1980, pp. 68-75) i Vicent J. Escartí i Rafael Roca estudiaren l'autor, tot oferint, a més, la transcripció de la *Comedia nueva patriótica, en un acto, «el robo político» o «el saqueo de los bolsillos valencianos»* (1997, pp. 57-78), així com la *Conversasió que tingueren Sento de Benimaclet y Pepe de Alboraya, en lo banc del consulat, sobre les modes rares que se usen en València* (1997, pp. 79-84). De fet, anys després, Escartí i Roca (2010) revisitaren novament alguns aspectes de l'obra del capellà, sobretot, els més ideològics. També Max Cahner (1998-2005), al II volum de *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849)*, va incloure-hi alguns alguns fragments de diferents peces.

És a partir d'aquesta situació que ens hem endinsat en els textos de Branxat, localitzats al ms. 661 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València (BUV), amb la intenció d'afegir-ne un aparat crític. Pràcticament tota l'obra del capellà està escrita en la llengua del país abans que aquesta fora reivindicada pels renaixencistes. Els seus textos ens ofereixen el pensament de l'època que li va tocar viure. En efecte, parlem d'un autor

1. Vicent Manuel Branxat i Alonso, amb *ch* si atenem la grafia antiga.

a favor de l'Antic Règim i, és clar, en contra de Napoleó i de tot allò que poguera vincular-se amb els valors heretats de la Revolució Francesa, en un moment en què l'Estat i la religió es nodrien mútuament, alhora que s'identificaven, compartien i mostraven la identitat mitjançant l'espanyol. Efectivament, Branxat feu ús del valencià i, per molt que l'emprà interessadament per a acostar-se a les classes més humils, va fer servir la llengua del poble amb missatges conservadors. És a dir, tot i que volgué transmetre els valors de la monarquia, usà el català de València i no el castellà, llevat del cas de la *Comedia patriótica* —la primera obra del ms. 661— i d'alguns barbarismes, cosa normal en l'època.

Per tant, entenem que Branxat es troba en un punt en què sol·licita tradició, encara que, sense saber-ho, esdevé un símptoma de modernitat. Els seus textos poden llegir-se entre la literatura de canya i cordell i els sainets. D'una banda, podem entendre'l com a col·loquier i, de l'altra, com a facilitador de la dramatúrgia següent, sobretot, passada la segona meitat del segle XIX. És en aquest sentit que es troba al bell mig d'una imatge dialèctica, per poc o escàs interés que els seus textos hagen pogut suscitar.

Hem dividit la nostra investigació en dos blocs: «El context de Vicent Manuel Branxat» i «Comèdies, col·loquis i soliloquis de Vicent Manuel Branxat». El primer l'hem dedicat al context i al pensament de l'autor; el segon, en canvi, l'hem reservat a l'edició dels textos. Així mateix, dins del primer bloc, en «L'herència de la literatura popularista» hem seguit el treball que Antoni Ferrando (2017) va dedicar al Barroc valencià, per tal d'entendre Branxat com a transmissor de tradició i de parateatralitat. A més, hem prestat atenció a l'etiqueta historiogràfica de la Decadència, però, per a endinsar-nos en l'Edat Moderna, així com en alguns sermons escrits en la llengua del país *versus* l'operació castellanitzadora barroca.

Si bé en «Col·loquis, entremesos i sainets, una qüestió de noms» remetem a com el castellà va interferir en la producció literària, defensem, junt amb Martí Mestre (1996), que els sainets esdevenen una font inestimable per a l'investigador. En tot cas, també considerem les aportacions de Sirera (1995), Sansano (2010a; 2010b) i Bacardit (2011), i realitzem un breu recorregut al voltant del terme *sainet*.

En «Sobre Vicent Manuel Branxat i la seua obra», la poca informació biogràfica de què disposem ens porta a atendre les contribucions científiques realitzades al voltant del capellà valencià (Fuster, 1976; Sanchis Guarner,

1980; Simbor, 1985 i 1997; Cahner, 2002, i, per descomptat, Escartí & Roca, 1997 i 2010), a més de la informació redactada per Marcelino Gutiérrez del Caño, dins del *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, i el text «Del fons d'un armari o Un fill de la Morta-Viva», publicat per «Un soci de Lo Rat Penat», dins «L'Almanaque de *Las Provincias*» de l'any 1897. En tot cas, en aquest punt despleguem un parell de subapartats més: «Descripció del manuscrit 661 (BUV)», en què detallem les característiques de l'original, i «Síntesi de l'obra branxatiana», on prestem atenció a l'argument de cadascuna de les obres que integren el manuscrit.

Una vegada inventariada l'obra, en «Literatura contra el Francés», observem el pensament polític de l'autor i comparem els seus interessos literaris amb els de Manuel Civera, el *Fideuer*. A més, establim una distinció entre els personatges rurals i els poderosos, alhora que ens fem ressò de la importància de la lectura en l'escena branxatiana i pensem com les notícies són *compartides* en públic.

El següent punt el dediquem a la *Pesa chiqueta*, que és, al nostre parer, l'obra teatral més arrodonida de l'autor. Així, a partir de la trama, identifiquem com, en certa mesura, el gir dramàtic coincideix amb l'acte de llegir suara esmentat. Tot seguint Sansano (2009b; 2010a), prestem atenció a la concomitància del títol amb la d'un altre text, *Más pesa el rey, que la sangre, y blasón de los Guzmanes* (1774), de Vélez de Guevara. A més, connectem la mirada que Sansano dedica a la importància de la impremta junt amb la parateatralitat transmesa pels col·loquiers valencians, apuntada per Escartí i Roca (1997, p. 67). Finalment, oferim els criteris d'edició que hem dut a terme en estudiar el ms. 661, així com les conclusions a què hem arribat.

Quant al segon bloc, presentem l'edició de l'obra coneguda de l'autor (1813-1819). La numeració romana no coincideix amb el nombre total de peces escrites:

[I] *Comedia nueva patriótica, en un acto, «el robo político» o «el saqueo de los bolsillos valencianos»* (1813)

[II] *Conversasió que tingueren en los bancs del consulat Baltasar Pina, fiel de fechos del lloch de Carpesa, y Berthomeu el Cabut, del mateix lloch, sobre haver vingut este de prisioner de lo més adins de Frància y altres coses que vorà el curiós llechidor* (1814)

Soliloqui

[III] *Primera part*

[IV] *Segona part*

[V] *Tercera part*

[VI] *De la conversasió que tingueren el tio Bernat, ortolà de València, en lo seu hort, y Miquelo el Tosut, del lloch de Benaguasil, sobre les notícies que han corregut y corren de Malapart* (1815)

Primera part

[VII] *De la conversasió que tingueren el tio Bernat, ortolà de València, en lo seu hort, Miquelo el Tosut, de Benaguacil, y Baltasar, de València, sobre les notícies de Malapart*

Segona part

[VIII] *Conversasió que tingueren Pocarropa y Pocodinero en una taberna, y a poc rato se apareix el tio Misèria, el qual dona una relació susinta de les dos corregudes de bous reals, y de lo que està pasant hui en lo dia en València* (1816)

Primera part

[IX] *De la conversació que tingueren el tio Misèria, Pocarropa y Pocodinero, en la mateixa taberna, sobre les coses que pasen en València y de la segon correguda de bous reals*

Segona part

Soliloqui

[X] *Primera part*

[XI] *Segona part*

[XII] *Pesa chiqueta nova, en un acte. Més s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc* (1817)

[XIII] *Conversasió que tingueren Tofolet, del lloc de Rusafa, y Tonet, llaurador, criat de una casa de esta ciutat, sobre la funció de tirar una bola en los carafals, en lo dia 28 de setembre de este present any del senyor 1817*

[XIV] *Conversasió que tingueren Sento de Benimaclet y Pepe de Alboraya, en lo banc del consulat, sobre les modes rares que se usen en València* (1818)

[XV] *Soliloqui*

En l'edició hem esmentat els aspectes més remarcables de la literatura del capellà, tot adjuntant un bon nombre d'anotacions a peu de pàgina. Hem consultat diferents diccionaris, tant per a la llengua catalana com per al cas de l'espanyol: el *Diccionari normatiu valencià* (*DNV*), el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (*DIEC2*), el *Diccionari català-valencià-balear* (*DCVB*), el *Diccionario de la Real Academia Española*, així com el *Diccionario de Autoridades (1726-1739)*, en la seua versió en línia, i altres manuals generals o pàgines webs especialitzades, com, per exemple, el portal de la Real Academia de la Historia.

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

ISBN 978-84-9133-717-1